

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE SU POLİTİKALARINDA DEĞİŞİM VE TARIMSAL SULAMADA ÖZELLEŞTİRME UYGULAMALARI

Gökhan GÜNAYDIN
ZMO Yönetim Kurulu Üyesi

Çok teşekkür ederim sayın Başkanım bu güzel sözlerinizden dolayı.

Benim sunumumun konusu, “Dünyada Su Politikalarındaki Değişimin Yönü Nedir ve Türkiye Bu Değişimden Nasıl Etkilenmektedir?” Sununun çerçevesini, şu üç ana başlık altında düzenleyeceğim;

- Dünyada ve Türkiye’de su kaynakları potansiyeli ve suyun paylaşımındaki dengesizlikler,
- Küreselleşme sürecinin su siyasetlerine getirdiği değişim ve bunun Türkiye izdüşümleri,
- Tarımsal sulama siyasetlerindeki değişimlerin analiz edilmesi.

Dünyada ve Türkiye’de su kaynakları potansiyeli ve suyun paylaşımı

Dünyada su kaynaklarının fazla, çeşitli gereksinimlere yönelik kullanımlar için yeterli olduğu yolunda yaygın ancak yanlış bir kanı bulunmaktadır. Gerçekten de mavi gezegen olarak bilinen dünyanın % 75’i sudur. Ancak bu suyun % 70’i Grönland’da ve Antarktika’da buzulların altında bağlı durumda bulunmaktadır. Geriye kalan suyun büyük bölümü ise derin yer altı su küresinde tutulmaktadır. Bu bağlamda, dünyadaki toplam su kaynağının ancak yüzde 2.5’u tatlı sulardan oluşmaktadır. Dolayısıyla, pahalı dönüştürme çabalarını bir tarafa bırakırsak, paylaşması gereken su miktarı, dünyada bulunan suyun% 2.5’u düzeyindedir.

Dünyada böylesine kıt bir kaynak olan su, aynı zamanda eşitsiz bir dağılım göstermektedir. Brezilya ve Çin, dünya su kaynaklarının yarısından fazlasına sahiptir.

Zaten kıt olan kaynağın böylesine eşitsiz dağılımı, sağlıklı ve yeterli suya ulaşma konusundaki mevcut olumsuz tablonun, her geçen gün daha da kötüye gitmesine neden olmaktadır.

Yaşayan her insana içmek, yemek pişirmek, banyo yapmak ve diğer gereksinimlerini karşılamak için, günde 50 litre su gerekmektedir.

Halen 6 milyarlık dünya nüfusunun % 20’sini oluşturan 1.2 milyar insan, güvenli su kaynaklarından yoksun bulunuyor. Projeksiyonlar bu tablonun daha da kötüye gideceğini gösteriyor. 2050 yılında 9.3 milyarlık dünya nüfusunun yüzde 75’i ki, bu yaklaşık 7 milyar insan anlamına geliyor, su kıtlığıyla karşı karşıya kalacak ve bu insanlar da, 60 ülkede yaşıyor olacaklar.

Bununla birlikte, su kullanma düzeyini yalnızca sahip olunan kaynak miktarı belirlememektedir. Başka bir deyişle, ulusların ekonomik gelişmişlik ölçüsü ile su kullanma düzeyleri arasında çok yakın bir bağlantı bulunmaktadır. Dünya su kaynaklarına erişebilme açısından sanayileşmiş ülkeler, geri kalmış ülkelere oranla çok büyük avantaja sahipler.

Sağlıklı suya erişen nüfusun, toplam nüfusa oranı konusundaki veriler, sanayileşmiş ülkelerin artık böyle bir sorununun kalmadığını gösteriyor. Türkiye görece iyi bir durumda gibi görünüyor burada, fakat, su kaynaklarının hızla tüketilmekte olduğu, yanlış kullanıldığı ve hepsinden önemlisi dünya ortalamasının çok üzerinde olan bir kirlenme düzeyiyle karşı karşıya bulunduğu özellikle atıf yapmak istiyorum. Asya-Pasifik ülkelerinde bu oran düşüyor ve Afrika ise suya erişim olanakları açısından son derece yetersiz durumda.

Tablo 1 : Sağlıklı Suya Erişen Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı

Ülke / Ülke grupları	%
Sanayileşmiş ülkeler	99
Türkiye	93
Gelişmekte olan ülkeler	66
Asya – Pasifik ülkeleri	63
Afrika ülkeleri	38
Dünya ortalaması	82

Kişi başına günlük ortalama kentsel su tüketimi standardı, aynı tabloyu bir kez daha gözler önüne seriyor;

Tablo 2 : Kişi Başına Günlük Ortalama Kentsel Su Tüketim Standardı

Ülke / Ülke grupları	Litre
Sanayileşmiş ülkeler	266
Latin Amerika	184
Arap Ülkeleri	158
Asya	143
Türkiye	111
Afrika ülkeleri	67
Dünya ortalaması	150

Sanayileşmiş ülkelerde bu oran çok yüksek, 266 litre düzeyinde. Su kaynakları doğal olarak son derece yüksek olan Latin Amerika ülkelerinde kişi başına günde 184 lt. kentsel su tüketiliyor. Asya ülkelerine doğru gittikçe bu oran düşüyor. Burada ilginç bir veriye dikkatinizi çekmek istiyorum. Kentsel su tüketimi standardında Türkiye, tahmin edilenin aksine, Arap ülkelerinden daha geri bir durumda. Afrika ise yine en son sırada.

Buraya kadar ortaya konulan tablodan çıkan ara sonuçlar şöyle özetlenebilir;

- Su, kıt bir kaynaktır ve stratejik önemi giderek artmaktadır.
- Su kaynaklarına daha çok az gelişmiş ülkeler sahiptir.
- Buna karşılık, sağlıklı suya erişim ve kullanım standartlarında sanayileşmiş ülkelerin açık üstünlükleri vardır.
- Afrika ve Asya-Pasifik ülkelerinde ise, giderek artan bir su kıtlığı yaşanmaktadır.

Küreselleşme sürecinin su siyasalarına getirdiği değişim ve bunun Türkiye izdüşümleri

Tablo böyleyse, bu tabloyu değiştirmek için yeni siyasaların gerekli olduğu açıktır. Ancak siyasa belirleme, seçenek tercihi anlamını taşımaktadır. Başka bir deyişle, siyasalar, değişimden kazanç sağlamaya ve kaybetmeye aday olanlar arasındaki çıkar çatışmasının sonuçlarına göre belirlenir. Kağıtlar yeniden karıldığında, kazanan ve kaybedenlerin değişmesi de kuvvetle olasıdır.

Su siyasalarında, iki ana seçenek şöyle ortaya çıkmaktadır;

1 - Su bir insan hakkıdır, kamu yararı ilkesi doğrultusunda olabildiğince ucuz olarak yurttaşın kullanımına sunulmalıdır. Bu seçenekte vurgular, “insan hakkı” ve “yurttaş” sözcüklerine yapılmaktadır.

2 -Su bir insan gereksinimi, dolayısıyla da ticari bir metadır. Piyasa gerekleri doğrultusunda müşteriye faturalanmalıdır. Bu seçenekte vurguların, “piyasa” ve “müşteri” üzerine yapılmakta olduğu açıktır.

Seçeneklerdeki siyasa değişiminin temel yönelimi; insan hakkından insan gereksinimine, kamu yararından piyasaya ve yurttaştan müşteriye doğrudur. Bu ne demektir? Artık ticari bir meta olan suya yalnızca parası olanlar; fatura bedellerine ise su hizmetinin yeni “sunucular”ı erişeceklerdir.

Elbette seçeneklerin maliyeti vardır. Kısa sürede dünya üzerinde yaşayan tüm insanların, bir insan hakkı olan suya olabildiğince ucuz olarak ulaşmasını sağlamaya odaklı birinci seçenek için, yılda 50 ila 100 milyar dolarlık bir harcama gerekmektedir. “Su bir insan gereksinimidir ve ticari bir metadır” şeklinde özetlenebilecek ikinci seçenekte aktörler, hükümetlerden çokuluslu şirketlere dönüşüyor ve çokuluslu şirketler de harcama yapmak değil, daha fazla para kazanmak istiyorlar.

Küresel su politikalarını Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Birleşmiş Milletler (UN), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ve Dünya Bankası (WB) yönetiyor. Bunların dışında en önemli iki uluslararası örgütü; Dünya Su Konseyi (WWC: World Water Council) ve Küresel Su Ortaklığı (GWP: Global Water Partnership) ’dir. 1997 yılında Marakeş ve 2000 yılında Lahey’de, BM, hükümetler, çok ortaklı bankalar, çokuluslu şirketler ve “sivil toplum kuruluşları” nın katılımıyla yapılan toplantı sürecinin nihai amacı, kaynaktan çeşmeye - kanalizasyondan arıtmaya ve deşarja kadar suyun çokuluslu şirketlerin kontrolünde ticari bir metaya dönüştürülmesidir.

Özetle küresel su politikaları, yukarıda ortaya konulan seçeneklerden ikincisine odaklı bir yönelim izlemektedir.

Tüm dünyada su özelleştiriliyor. Hem kentsel su özelleştiriliyor, hem tarımsal su özelleştiriliyor. Bnu süreç, kapitalizmin çevre ülkeleri yurttaşları için hiç te yabancı değil, artık tanıdık bir öykü.. Önce merkezi ve yerel kamu kurumlarının kaynakları kesiliyor ve bunlar piyasadan yüksek faizle borçlanmaya itiliyor. Borç sarmalına giren kamu kurumları, giderek işlevsizleşiyorlar ve “çözüm” olarak su hizmetlerini piyasaya açmaya çalışıyorlar. Açılan ihalelere genellikle Türk ortağıyla beraber bir ÇUŞ giriyor, ihaleyi bu şirket kazanıyor ve bu şekilde kamuoyunun suyun yabancılaşmasına olası muhalefeti de engellenmiş oluyor. Ekonomik krizler sürecinde yerli şirket tasfiye ediliyor ve alan ÇUŞ’lere terk ediliyor...

Sürecin sonuçları, başka bir deyişle “yeni siyasaların” kazananları / kayedenleri kimlerdir

- Yatırım yapmayan ya da yalnızca yüksek geri dönüş oranına sahip yörelerde yatırım yapan, tahkim sistemiyle ulusal hukuk düzeninin dışına çıkan ve ulusal çıkar – şirket çıkarı konusunda ayırım yapmayan hakem müesseselerinin koruması altına giren, sürekli bedel artışı yapan ve karını en çoklaştıran ÇUŞ’ler,
- Buna karşılık eskisinden çok daha adaletsiz ve eşitsiz su kullanımıyla karşı karşıya kalan, her ay yükselen su faturalarıyla boğuşan köylü – üretici – kentli yurttaş. .

Bu tablo, Türkiye için aslında yeni bir tablo değil. Osmanlı döneminde Türkiye’de yabancılar tarafından işletilen su imtiyazları vardı: Kadıköy-Üsküdar Türk Su A.Ş., Terkos, Mersin Su, İzmir Su. Cumhuriyet her alanda olduğu gibi bu alanda da imtiyazları kaldırdı ve Türk firmalarının ya da kamu yönetimlerinin alana egemen olmasına olanak sağladı.

Sözü edilen şirketlerden birincisi olan Kadıköy-Üsküdar Türk Su A.Ş.’nin 1920’lerde ortaklığını yapan ve Cumhuriyet’le birlikte imtiyazı kaldırılarak ülkeyi terk eden Fransız “Lyonnaise Des Eaux” şirketinin, Antalya Kentsel Su Projesiyle beraber ülkeye geri dönüşü, Türkiye’nin bağımsızlık temelinde yükselen siyasalardan ne denli uzak düştüğüne işaret etmektedir.

Hızla ÇUŞ egemenliğine giren bir başka alan da, içme suları ile ilgilidir. Sahip oldukları dağıtım ağları ve tüketici tarafından aranan şirketin diğer markalarının bayiilere satışının ön koşulu olarak su markalarının satışını dayatan Coca Cola firması “Turkuaz”, Nestle şirketi “Nestle” markası ile piyasa payını giderek artırmaktadırlar.

Tarımsal sulama siyasalarındaki değişim

Merkez kapitalizminin belirlediği ve temelde çevreden merkeze kaynak aktarmaya dayalı su siyasaları, kısa sürede Türkiye’de de etkilerini göstermiştir. Türkiye, kamu işleticiliği altında suyun tüm yurttaşların ulaşması gereken toplumsal bir değer oluşu arz odaklı su siyasalarını, özel işletmecilik altında suyun fiyatlandırma ilişkisine konu ticari bir meta olduğu, talep odaklı siyasalar için terk ediyor. Değişimin yürütücüsü Dünya Bankası, bu değişimi 1986 tarihli “Drenaj ve Tarla İçi Geliştirme Projesi” ve 1998 tarihli “Sulama Yönetimi ve Yatırımlarında Katılımcı Özelleştirme Projesi” ile gerçekleştiriyor. İlk Proje Devlet Su İşleri (DSİ) ve Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü (KHGM)’nün işletmecilikten çekilmesine odaklanırken; ikinci Proje bu kurumların planlama ve yatırımcılık işlevlerine de son vermeyi amaçlıyor.

Dünyada “kalkınma” kavramının içinin boşaltılması, Türkiye kalkınma planlarını adeta IMF Dünya Bankası Anlaşma hükümlerini yeniden kayda geçiren metinler haline dönüştürmüştür. Bu anlamda özellikle 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı, küresel siyasaların “sadık bir müttefiki” niteliğindedir.

Anılan planın, tarımsal sulama ile ilgili hükümleri şöyle özetlenebilir;

- Su ve kaalizasyon hizmetleri özelleştirilecek,
- Kentsel altyapıda Yap İşlet / Yap İşlet Devret ; tarımsal altyapıda “katılımcı” sisteme geçilecek,
- Sulama yatırımlarında geri ödemeler güncellenecek, işletme – bakım - onarım giderlerinin tespit ve tahsilat etkinliği sağlanacak; DSİ, KHGM teşkilat yasaları değişecek; Su Kullanıcı Birlikleri Yasası çıkarılacaktır.

Bu değişim, su yönetimi tanımını da değiştirmiştir. Eskiden “sulama suyunun su kaynağından alınarak bitki köküne kadar izlediği yoldaki tüm yapı ve yöntemler” olan tanım, “sulama suyunun bir şebekedeki dağılımını sağlayan yapı ve yöntemlere ek olarak sulama suyunun ve tesislerinin işletme, bakım - onarım, iyileştirme ve yönetimi ile bunları üstlenen organizasyonlar” olarak dönüşmüştür. Elbette bu masum bir tanım değişikliği değildir ve siyasaların köklü değişimine işaret etmektedir.

Türkiye uygulaması, ilgili merkezi kamu yönetimlerini alandan uzaklaştırmaya ve “hizmetlerin yerleşmesi, katılımcılık” meşruiyet temelinde hizmetleri piyasaya açmaya odaklanmaktadır.

Bu çerçevede Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü ve İller Bankası işlevsizleştirilmekte, finansman gücüne itilmekte; taşeronlaşma uygulamalarıyla personel görevden “arındırılmakta”dır. Bu kuruluşların mühendis kadroları, artık yatırımcı bir kuruluşun personeli niteliğinden uzaklaştırılmaktadırlar. Bu bağlamda Bölge Müdürlükleri kapatılmakta, Kuruluşların planlama - uygulama gücü kırılmaktadır. Bugün birkaç bölge müdürlüğünün kapatılmasından konuşulmaktadır; oysa “Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı”nın yasalaşması durumunda, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı’nın ve ilgili – bağlı kuruluşların tüm Bölge Müdürlüklerinin kapatılarak işlevlerinin il özel idarelerine devri söz konusudur. Sonuçta amaçlanan, merkezi kamu yönetim yapısının tasfiyesidir.

Bu yapılanlar, “devlet büyüktür ve kamburdur” sloganı ile meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Oysa karşılaştırmalı kamu yönetimi verileri, medyanın propagandası ile

yayılan kanının aksine, Türkiye’de devletin, liberalizmin önde gelen savunucusu ülkelerle bile karşılaştırıldığında, küçük kaldığını göstermektedir.

Bu genel çerçeveden sonra, gerçekleştirilen tarımsal sulama işletmesi devirlerinin analizine geçebiliriz. Burada temel soru, tarımsal sulama işletmeciliğinin kamudan sulama kooperatifleri, sulama birlikleri, köy tüzel kişilikleri, belediyeler, köylere hizmet götürme birlikleri vb.. ne devrinin ne anlama geldiğidir. Başka bir deyişle devir işlemleri ile amaçlanan nedir ya da daha önemlisi ortaya çıkan sonuçlar neyi göstermektedir ?

Devir işlemleri;

- Sulama yönetiminde kamu alanını daraltmakta mıdır ? Başka bir deyişle, bir özelleştirme midir?

- Yoksa, suyun kullanıcıya devri midir?

Elbette bu çözümlenmeye yardımcı olacak ek sorular da vardır;

- Devir işlemleri neden yapılmaktadır ? Bu soruya, geçmişte, KHGM ve DSİ raporlarının yanıtları şöyleydi :Tesisden uzak olan ve işletilmesi ekonomik olmayan yapılar devredilmektedir. Daha sonra “personelin başka alanlarda kullanılma gereği”, “özdenetime sahip birliklere ve kooperatiflere devrin yararlı olacağı” ek gerekçeler olarak sunuldu. Son yıllarda ise, “Dünya Bankası Projesi hükümleri” yeter neden sayılmakta ve başkaca gerekçe gösterilmemektedir.
- Devralan kim? Birlikler ve Kooperatifler ise söz konusu olan, bunların yönetimleri nasıl oluşturulmaktadır ?
- Su, nasıl kullanılmaktadır ?
- Devir ile yerel çıkar - kamu yararı dengelerinde, nasıl yeni bir yapı kurulanmıştır ? Devredilen sulama yönetimleri, daha etkin olabilmişler midir ?
- Devralınan alanlardaki yeni yatırım gereksinimi karşılanabilmekte midir ?
- Su, verime etki eden en önemli girdi niteliği ile tarımsal üretim artışı sağlayabilmekte midir ?

Asıl stratejik soru ise en sondadır : Kamunun tümüyle tasfiyesinden sonra, bu yapılar, işletmeleri çokuluslu şirketlere kaydırma görevi üstlenebilirler mi ?

Projeler, Dünya Bankası hibeleri ile desteklenmektedir. Unutulmamalıdır ki “hibe mekanizması” yeni değildir ve her zaman kağıt üzerindeki amacından farklı amaçlar taşır. Buna en iyi örnek, Marshall Yardımının açık ve örtük amaçları olacaktır. Bu örnekte de somutlaştığı üzere hibeler, hibe verenler tarafından belirli bir egemenlik alanı oluşturmak ve bundan çıkar sağlamak için bir araç olarak kullanılmaktadır.

Yukarıda sözü edilen Dünya Bankası Proje hibelerinin de temel olarak ÇUŞ’lere yeni piyasa alanları açmaya odaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır. DB, sulama işletmelerinin kamudan çözülmesini ve piyasa güçlerine geçişe hazır hale gelmesini istemekte, bu süre içerisinde de, merkez ülkelerin işletmelerin makine parkına alet - ekipman satmalarına sağlamaktadır. Böylece Amerikan pazarlarına doğrudan bağımlılık yaratılmaktadır. Hibe kredi ile alınan alet – ekipmanın, piyasadaki ederinden çok daha yüksek rakamlara satıldığı da bir başka bilinen gerçektir. Sonuçta özelleştirme uygulamalarına sıra gelecek ve tüm tarımsal sulama alanı, doğrudan veya dolaylı olarak, ÇUŞ’lerin denetimi altına girecektir.

Halk katılımı mı, katılımcı özelleştirme mi? Esas soru bu. Artık şu uzlaşmaz çelişki konusunda seçim yapma zorunluluğu bulunmaktadır: Türkiye küresel iş stratejilerinin bir parçası mı olacaktır, kendi çıkarını tanımlayıp savunabilecek bir konuma mı geçecektir ?

Unutulmasın ki tarladaki kuraklık geçici olabilir, asıl kalıcı sonuçlar üreten kuraklık, toplumların yüreklerinde ve beyinlerinde olan kuraklıktır.

Yeniden motorları derin yeşilliklere sürmenin zamanıdır; zira üretmeden yaşayabilmek, bağımsız kalabilmek olanaksızdır. Teşekkür ederim.

Kaynakça

www.dsi.gov.tr

www.enerji.gov.tr

www.europe.eu.int.comm/enviroment/guide/part2d.htm

www.gap.gov.tr

www.inpim.org.tr

www.khgm.gov.tr

www.unesco.org.water

www.worldbank.org/html/fp/wstoolkits

www.yerelnet.org.tr